

ПОЛЬСЬКИЙ ГОГОЛЬ

Сучасне українське літературознавство проблему "Гоголь і Польща", "Гоголь і польська література" вважає масштабним питанням літературної науки і навіть гуманітарною проблемою [2, 174], доводячи тим самим, що існує постать Гоголя, створеного польським культурним середовищем. З іншого боку, в польському літературознавстві після 1989 року відбулося вивільнення від певних ідеологічних канонів, поступове налаштування на цілісну рецепцію літературної культури сусідів, воно почало уважно придивлятися до існуючих лакун. Спостерігається поживлення дослідницького інтересу до Гоголя. Аналізуючи видання останніх років, можна констатувати, що в Польщі відбувається становлення польського Гоголя, оскільки Гоголь як проблема увійшов до сфери інтересів читача, критики, теоретиків і істориків літератури.

Вивчення польського сприйняття Гоголя пов'язано із питанням про включення його в діалог української, польської і російської культур. Цій проблемі і присвячена дана стаття, яка має на меті окреслити орієнтацію в розвитку польського пізнання Гоголя. Для дослідження нами обрані публікації останнього десятиліття як найбільш актуальні і цікаві новими підходами до вивчення гоголівського дискурсу.

Слід зазначити, що сприйняття творчості Гоголя в польській критиці і літературознавстві –ще мало вивчена тема. Деякі дослідження польських авторів, присвячені рецепції Гоголя в Польщі, маловідомі у вітчизняному літературознавстві і досить давно опубліковані (1950 - ті – Пьотра Гжегорчика [6] , 1960 - ті – Телесфора Позняка [11], 1970 - ті роки – Франтишка Селицького[13; 14]). Духовно-релігійні пошуки письменника стали предметом уваги Анни Костьолек [7;8] і Гжегожа Пшебінди [12], важливим кроком стало вивчення поезики і рецептивної історії повісті "Тарас Бульба"(Аліція Володзко-Буткевіч [18]. Останнім часом до вивчення спроби нового прочитання творчості Гоголя в польській культурі долучаються вітчизняні гоголезнавці: П. Михед [2; 3], Я. Поліщук[4] .

Не зважаючи на те, що стаття присвячена аналізу робіт останнього десятиліття, звернення до перших оцінок творчості Гоголя є дуже суттєвим для розуміння специфіки польської літературної критики щодо Гоголя, а також дозволяє прослідити виникнення основних тенденцій формування образу польського Гоголя. Як слушно зауважує сучасна російська дослідниця, ціла парадигма тлумачень Гоголя має також і синтагматичний вимір, присутня вже у відгуках про Гоголя його сучасників, а " більша частина того, що було ніби заново відкрито в Гоголі на початку ХХ ст., насправді вже було зазначено або хоча б <...> згадано у ХІХ ст." [1].

Завдання цієї статті полягає у тому, щоб окреслити окремі аспекти в розвитку польського гоголезнавства, аналізуючи критичні і літературознавчі

праці, що є різноманітними жанрово і по-різному насичені змістовно, спробувати з'ясувати механізм становлення гоголівського образу, появи саме польського Гоголя.

Автор великої новітньої монографії, присвяченої Гоголю (“ Phantasms of Matter in Gogol (and Gombrowicz) ”, Міхал Оклот, в ювілейному гоголівському есе зазначає, що Гоголь завжди був феноменом досить проблемним [9], і дотепер поляки його мало розуміють [10]. Дослідник мав на увазі перш за все поетику. Усвідомлення такого стану речей в Польщі незначне. Це має свої історичні причини: входження творчості Гоголя у польську культуру відбувалося в атмосфері, коли критикою і читацьким середовищем штучно створювалися обмеження щодо окремих творів російської/ української літератури і певних авторів, що вважалися за антипольські. З іншого боку, імперська цензура в Австро-Угорщині і Росії забороняла вистави Гоголя як такі, що компрометували монархії [16, 98-99].

Найбільш антипольським твором вважалася повість “Тарас Бульба”, яка після єдиного виходу польською в 1850 році не перевидавалася понад 150 років саме з причин політичних. В школах Російської імперії на польських територіях польськомовного перекладу не могло існувати, обов'язковий “шкільний” Гоголь як імперський письменник був дуже непопулярний. Тому гоголівські ювілеї 1902 і 1909 років бойкотувалися молоддю як русифікаційні заходи [17, 152]. Пропагований царською освітянською владою Гоголь існував в переказах, скороченнях, виданнях для масового читача [17,150].

В період між двома світовими війнами негативною була оцінка повісті збоку представників католицької церкви. У відомому бібліотечному порадику для пересічного читача ксьондза М. Пірожинського “Що читати?” (1932) автор підкреслював неприязність автора “Тарас Бульби” до поляків [14, 67]. У 1936 р. з цензурних причин був конфіскований наклад нового перекладу повісті як такої, що ображає славу і гідність польського народу [17, 152].

Подібні методи застосовувалися і комуністичною владою. Повість характеризували як “антишляхетську, не антипольську”[17, 169], але в повоєнній Польщі, як зазначає історик перекладу “Тараса Бульби”, табу на видання твору польською мовою існувало згідно з каноном цензурної політики в ПНР, який забороняв публікацію будь-яких творів, що могли б зашкодити традиціям польсько- російської дружби [17, 160].

Роки політичної необхідності прочитання Гоголя минули, але твір не згадано навіть у виданій у Варшаві 1995 року енциклопедії , хоча цензурних обмежень на той час вже не існувало[17, 154].

Новою сторінкою в польському гоголезнавстві вважаємо видання в 2002 році повісті з великою післямовою Януша Тазбіра, в якій окреслено суспільну рецепцію твору від початків до сьогодення [17]. З'явилися умови для того, щоб заповнити білі плями в польській історії прочитання творчості Гоголя. Історик політичної думки Гжегож Пшебінда зазначає внаслідок появи нового видання явище зростання Гоголя з польською культурою на нелітературному рівні,

наполягає на значущості повісті для вирішення фундаментальних московсько-українських, російсько-українських питань, які є ключом для цілої історії Східної Європи другої половини ХХ століття [21,34].

Подальша історія рецепції “Тараса Бульби” містить цілий ряд моментів, цікавих з точки зору політики і культурної політики зокрема. Політичну функцію зіграла перед усім інсценізація повісті російським режисером В. Бортком, яка була потрактована як чергове звалтування Гоголя в очах поляків. Як пише дослідник, дебати з приводу політичного і історичного контексту утверджують твір в масовій свідомості як ” антипольський, антисемітський і антисенкевичів” [10], а естетична цінність тексту щезає.

Наявні і академічні причини важкого засвоєння Гоголя : на сьогодні джерельна база збагачена тими матеріалами, що були недоступні або заборонені раніше. Так, славетний польський русист Франтишек Селицький, який розпочав студії над Гоголем у 50- ті роки минулого століття, в ”Щоденнику русиста” згадує про роботу з джерелами в бібліотеці імені Салтикова-Щедріна в Ленінграді в 1955 році: ”Я знайшов досить цікаві матеріали про Гоголя і його стосунки із польськими воскресенцями (чернечий орден, що діяв у середовищі польських емігрантів –І.Р.) але що ж, коли цього не використати “[15, 117]. Вперше інформація про контакти Гоголя із воскресенцями з’явилася в есе католицького критика Р.М.Блата у 1925 році, а її наукова рецепція – лише у 2003[7].

Ф. Селицький, підбиваючи підсумок ускладнених стосунків поляків і Гоголя, вирізняє чинники, що обмежували популярність класика як в середовищі радикальної молоді, так і серед консервативних католицьких публіцистів від самого початку знайомства з його творчістю [16, 98]. Найвиразнішими були: по - перше, негативний образ поляків в “Тарасі Бульбі”, по - друге, ”своєрідне, містично забарвлене месіанство Гоголя, пов’язане з його стосунком до самодержав’я і православ’я”[16, 97], представлене у “Вибраних місцях...” і ліричних відступах у “Мертвих душах”, по - третє, найбільше шкодила Гоголю популяризація його творчості царською освітянською владою, що сприймалося як один із проявів політики русифікації [16, 98].

В цьому контексті не дивує той факт, що знайомство із творами польської критики і гоголезнавства у нас тільки починається.

Перше знайомство польського читача з Гоголем відбулося без посередництва західноєвропейської критики, інформація надходила, як зазначає історик, від студентів, що вчилися в Росії, офіцерів, літераторів, що жили в Петербурзі. Переклади творів Гоголя у польських літературних журналах часом випереджували німецькі і французькі [16, 95]. Гоголь був досить популярний в першу чергу як автор “Ревізора”, який розійшовся на крилаті вислови. В період 1843- 1913 рр. світ побачило 35 видань Гоголя польською мовою [16, 98].

Образ Гоголя, який створила тогочасна критика, мало чим відрізнявся від образів, створених в Росії. Це був Гоголь- сатирик (Антоній Марчінковський,

“Про гумор”, 1846) [6, 82], Гоголь-реаліст (Міхал Грабовський, лист до Пантелеймона Куліша, 1843) [6, 76].

Такі образи були загальноприйнятими до 1880-х років, коли критика звернулася до проблеми еволюції поглядів Гоголя. Маріан Здоховський в есе “Шевченко і Гоголь” (1888) представляє образ Гоголя –месії, якому бракувало викладених філософських поглядів [16, 114], як це намагалися робити інші слов’янські пророки: Мицкевич, Красинський, Словацький. В очах критика Гоголь багато програє Мицкевичу, який був “велетнем духа”[16, 114], Гоголь може претендувати лише на роль “відірваного від світу монаха”[16,114]. Дається взнаки “іншість” Гоголя для польської культури і неможливість бути “першим” поетом в польській літературній свідомості.

Свою силу популярний образ втратив на деякий час під в період ювілеїв 1902 і 1909 років, коли зіграли свою роль національні рахунки: “Дайте нам вчити нашого Міцкевича, відзначимо вашого Гоголя!”[16, 117].

В міжвоєнній Польщі (1929) з’явилося есе католицького критика- русиста Р. М. Блата “Трагікомедія снобізму в житті творчості М. Гоголя”, “кола” від запропонованих в якому нових тем розходяться в польському гоголезнавстві дотепер.

Сталося вироблення питома польського погляду на творчість і життя митця. Власний польський профіль Миколи Гоголя був репрезентований в рамках загальної проблеми стосунку Гоголя до католицизму, історична розвідка представляла атмосферу 1836 року в Росії, коли відбулись відразу три знаменні протести, що викликали в суспільстві моральні потрясіння. Ними були: прем’єра “Ревізора”, вихід першого ”Філософічного листа” Чаадаєва, у якому автор порушує питання про те, що Росія залишилася відрізана від цілої Європи і католицького костюла- “життєдайної Божої думки”[5, 204], а також втеча з Москви молодого професора університету і поета Володимира Печьорина [5, 204], який засуджував моральну атмосферу російського суспільства, за кордоном прийняв католицизм і став ченцем. Критик вважає “Ревізора” вершинним досягненням Гоголя , а в протестному контексті - найсильнішим протестом “ не з свідомого наміру автора, але силою власне інтуїційно вгаданої правди ”[5, 204]. Всі троє , на думку критика, гостро відчували необхідність змін моральної ситуації в країні, Печьорин і Чаадаєв - шляхом католизації Росії, Гоголь – за допомогою “християнського гумору”[5,199], який дуже близький християнському трагізму, оскільки допомагає звільненню людини від гріхів і підлості. Комізм Гоголя, за Блатом, відрізняється від класичного трагізму зниженням морального рівня : якщо трагізм охоплює сферу високого, комізм зосереджується на низькому - на межі “підбуття і самої дійсності” [5, 200]. Комедія завжди може бути вступом до зіткнення з дійсністю, на цьому рівні може розвиватися трагедія. Тому “Ревізор ”, на думку критика - європейська “трагікомедія провінціального снобізму”[5, 199].Блат перший вказав на контакти Гоголя закордоном з католицизмом і поляками, які марно сподівалися переконати його прийняти католицизм.

Тему ідейних і моральних пошуків Гоголя, в тому числі в царині впливу воскресенців на письменника продовжила вивчати А. Костьолек [7, 8]. Польський Гоголь в сьогоднішній рецепції –“ співак знад дніпрові сторони” [10], як назвав його у сонеті воскресенець Кайсевич, який вбачав у Гоголі пророка, ініціатора української літератури.

Пояснення життєвої і творчої трагедії Гоголя знаходимо у дослідженні М. Оклота, який головним зусиллям в цій художньо- біографічній конструкції вважає намагання створити образ преображення, нагадуючи, що “Преображення господнє” Рафаеля завжди супроводжувало Гоголя [10]. В творчості завдання реалізувати не вдалося, життєвий текст ніби навмисно закінчується намаганням вхопити драбину Якова. Г.Пшебінда також характеризує зусилля Гоголя як “ нелітературні” намагання знайти небеса на землі [12] .

Сучасне польське гоголезнавство звертається до інтерпретації творчого профілю Гоголя в есеїстиці російських письменників початку ХХ століття (В. Розанова, Д. Мережковського, І. Анненського, А. Белого, О. Блока, В. Брюсова, О. Ремізова і В. Набокова), подібний підхід набув розвитку в дослідженнях М. Оклота [9;10], Гж. Пшебінди [12].

М. Оклот у ювілейних арабесках нагадує, що читачі різного рівня сприймали у Гоголі сатирика, реаліста, можуть трактувати його творчість як фарс, в той час як Гоголь писав для когось зовсім іншого - “ читача творчого, обдарованого уявою і особливим художнім натхненням” [10]. Такого творчого читача дослідник віднаходить в історії польського сприйняття Гоголя. Юліуш Словацький назвав художню прозу Гоголя “ вивернутим на спід килимком”[10], у якому нитки, що вилазять, - метафора конкретних образів, за якими ховається правдивий світ. Принципово важливим виявляється те, що в літературі ХХ століття таким світобаченням, на думку М. Оклота, вирізняється творчість “найзагадковішого” польського письменника Вітольда Гомбровича.

Виявляючи особливе зацікавлення вивченням релігійно-моральної основи творчості Гоголя, польська наука вбачає в ній важливий чинник формування російської релігійно – філософської думки, розширюючи коло проблематики сучасного гоголезнавства. Так, Г. Пшебінда є автором історичних розвідок, присвячених Гоголю і Чаадаєву, проблемі Бога і людини в творчості Гоголя.

Подальший аналіз сформульованих проблем неможливий без вивчення окремих аспектів розглянутої теми. Особливо важливими напрямками подальшого вивчення польської історичної рецепції творчості Гоголя вбачаються образ митця у відгуках сучасників Гоголя - польських письменників: Красинського, Міцкевича, Словацького. Продуктивними можуть виявитися порівняльно – історичні дослідження впливів російської есеїстичної критики початку ХХ століття на польське гоголезнавство, вивчення наслідків вибіркового знайомства польського читача з Гоголем . Погляд на Гоголя з боку іншої літературної і філософської традиції , перед усім польської, може ще довго залишатися продуктивним.

Аналізуючи різні точки зору щодо Гоголя, переконуємося, що згальна думка, що склалася у польському гоголезнавстві, - Гоголь був людиною “межі культур” [18, 174], тому звертання до його творчості і особистості - завжди пов’язане з більш широкою розмовою на тему українсько – російського, українсько – польського, польсько – російського міжкультурного діалогу. Подолання певних стереотипів сприйняття образу і творчості письменника може сприяти подоланню стереотипів в українсько - російсько - польських взаєминах. Головне, як попереджує М .Оклот, щоб при цьому не втрапився головний предмет дискусій - Гоголь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриева Е. Н.В.Гоголь: палимпсест стилей/ палимпсест толкований// НЛО, 2010 №104. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/104/dm9-pr.html>
2. Михед П.В. Микола Гоголь і Велика польська еміграція (проблеми вивчення) // Нові Гоголезнавчі студії.- Ніжин, 2007.- Вип.5(16)- С. 174- 183.
3. Михед П. В. Гоголь і поляки (деякі аспекти дослідження)// Слово і час.- 2008. - № 5. - С. 3 -11.
4. Поліщук Я. О. Палімпсест Гоголя // Слово і час. 2007.- №10.- С. 3-19.
5. Włoth R.M. Tragikomedia snobizmu w zyciu i tworczości Gogola// Rafai Marceli Włoth. Pisma literackie. Krakow 1987, s. 189- 210.
6. Grzegorzczak P. Gogol w opinii polskiej// Przegląd humanistyczny.1959, nr 6/15, s. 69-88.
7. Коњсїоїек А. Мїкоїаї Gogol i zmartwychwstaccy// Slavia Orientalis. 2003, nr 1, s. 27-34.
8. Коњсїоїек А. Wybrane fragmenty z korespondencji z przyjaciyimi. O ideowych poszukiwaniach Mikoiaja Gogola. Toruń, 2004.180s.
9. Okiot M. Widziaiem ja њпїewaka od Dnieprowej strony.- Tygodnik powszechny.- nr 18(3121), 3 maja 2009. Режим доступу: http://tygodnik.onet.pl/33,0,25986,widzialem_ja_spiewaka_od_dnieprowej_strony,artykul.html
10. Okiot M. Postscriptum: kłopoty z „Tarasem Bulbą”// Tygodnik powszechny.- nr 18(3121), 3 maja 2009. Режим доступу: http://tygodnik.onet.pl/33,0,25988,postscriptum_kłopoty_z8222tarasem_bulba8221,artykul.html
11. Роцїняк Т. Sztuki Mikoiaja Gogola w Polsce u schyiku wieku XIX i na poczętku XX// Slavia Orientalis. 1969, nr 1, s.25-38.
12. Przebinda G. Ukraickie zakłkcia Gogola// Rzeczpospolita- 6-7 kwietnia 2002, nr 81, s.27-34.
13. Sielicki F. Aspekty religijne w recepcji Gogola, Turgieniewa i Dostojewskiego w Polsce mїkdywojennej// Chrzescijanski wschyd a kultura polska. Lublin, 1989, s. 301-315.
14. Sielicki F. Klasycy dziewїktnastowiecznej prozy rosyjskiej w Polsce mїkdywojennej. 1985, s. 597.

15. Sielicki F. Pamiknik rusycysty (1947-1994), 1997, s.168 .
16. Sielicki F. Mikoiaj Gogol// Pisarze i krytycy/ red. B. Galster, Wrociaw 1975, s.97-118.
17. Tazbir J. Posiowie// Taras Bulba. Warszawa.2002.- s. 145-169.
18. Woioduko – Butkiewicz A. Czytaj№с Gogola. "Taras Bulba" w przekiadzie Aleksandra Ziemnego// Recepcja, transfer, przekiad/ pod redakcj№ naukow№ Jana Koцbiaia, Warszawa. 2004, tom 2, s. 173-180.

Анотація

I.Є. Рождественська. Польський Гоголь. Статтю присвячено аналізу історії формування творчого профілю Гоголя в польській літературній критиці та літературознавстві від його витоків до сьогодення. Аналізуються судження і оцінки католицької критики початку ХХ століття щодо Гоголя і її вплив на розвиток сучасного польського гоголезнавства. Вирізняються чинники, що обмежували популярність Гоголя в польській літературній культурі. Творчість і особистість М. Гоголя розглядається як проблема польської гуманістики.

Ключові слова: католицька критика, польське гоголезнавство, критична рецепція, канонічний образ письменника

Аннотация

И.Е.Рождественская. Польский Гоголь. Статья посвящена анализу истории формирования творческого профиля Гоголя в польской литературной критике и литературоведении от его истоков до современности. Анализируется точка зрения и оценка Гоголя в католической критике начала ХХ века и ее влияние на развитие современного гоголеведения. Выделяются факторы, ограничивающие популярность Гоголя в польской литературной культуре. Творчество и личность Н. В. Гоголя рассматривается как проблема польской гуманитаристики.

Ключевые слова: католическая критика, польское гоголеведение, критическая рецепция, канонический образ писателя

Summary

I.E. Rozhdestvenska. Polish Gogol. The article is devoted to the analyses the history of Polish Gogol in the literary critique and Polish Gogol studies from its sources to contemporaneity. The opinion and estimations of catholic critique about Gogol and its influence to the development of contemporary Gogol studies are analyzed. The factors, which limited Gogol 's popularity in Polish literary culture, are distinguished Gogol 's creative work and is examined as a problem of Polish humanitarian studies.

Keywords: catholic critique, Polish Gogol studies, critique's reception, canonical image of writer